

**СЛОВО-КОЛОРАТИВ У СТРУКТУРІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ:
ЕТНОЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

УДК 811.161.2'373.7

Марія Федурко, доктор філологічних наук, професор кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі

Галина Філь, кандидат філологічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

**СЛОВО-КОЛОРАТИВ У СТРУКТУРІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ:
ЕТНОЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

У статті здійснено порівняльний аналіз українських, російських та білоруських фразеологічних одиниць в етнолінгвокультурологічному аспекті; слово-кологоратив як компонент стійких сполучень відображає звичаї, традиції, обряди, деталі побуту, історичні події та явища, властиві кожній національній культурі.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, аспект, порівняльний аналіз, слово-кологоратив, східнослов'янські мови, менталітет, компонент.

Літ. 17.

Мария Федурко, доктор филологических наук, профессор кафедры филологических дисциплин и методики их преподавания в начальной школе,

Галина Филь, кандидат филологических наук, доцент кафедры филологических дисциплин и методики их преподавания в начальной школе

Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко

**СЛОВО-КОЛОРАТИВ В СТРУКТУРЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ:
ЕТНОЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ**

В статье осуществлен сравнительный анализ украинских, русских и белорусских фразеологических единиц в этнокультурологическом аспекте; слово-кологоратив как компонент устойчивых сочетаний отображает обычаи, традиции, обряды, детали быта, исторические события и явления, свойственные каждой национальной культуре.

Ключевые слова: фразеологическая единица, аспект, сравнительный анализ, слово-кологоратив, восточнославянские языки, менталитет, компонент.

Maria Fedurko, Ph.D. (Philology) Prof. of Philological Discipline and Methods of Teaching in Elementary School Department

Halyna Fil', Ph.D. (Philology) Docent of Philological Discipline and Methods of Teaching in Elementary School Department

Drohobych State Pedagogical University by I. Franko

**WORD-COLORATYV IN THE STRUCTURE OF PHRASEOLOGY UNITS:
ETHNIC – LINGUISTIC – CULTURAL ASPECT**

The given article deals with the comparative analysis of Ukrainian, Russian and Byelorussian phraseology units is carried out in ethno-linguistic and cultural aspect. It is found out that the color word as a component of proof connections shows the peculiarities of ceremonies, details of lifestyle, historical events and phenomena of every national culture.

Keywords: phraseology unit, aspect, comparative analysis, color word, East Slavonic languages, mentality, component.

Постановка проблеми. Порівняльне вивчення мов, спрямоване на виявлення подібних рис та відмінностей, відносять до актуальних проблем сучасного мовознавства. Особливий інтерес у цьому становлять фразеологічні одиниці, які найяскравіше відображають своєрідність життя того чи того народу, його культуру, традиції, менталітет. Суттєва роль у фразеології української, російської та білоруської мов належить стійким зворотам із структурним

компонентом на позначення кольору (кологоративом).

Аналіз основних досліджень та публікацій.

Фразеологічні одиниці східнослов'янських мов неодноразово привертала увагу лінгвістів (Л. Скрипник, В. Ужченко, Д. Ужченко, В. Виноградов, В. Телія, А. Бурлак, С. Воїнова, Л. Бедоїдзе, О. Каленкова, Г. Свешникова, А. Смерчко, Ф. Янковський та ін.), однак об'єктом спеціального порівняльного розгляду в українській, російській та білоруській мовах вони ще не були.

Мета статті – здійснити порівняльний аналіз структури українських, російських та білоруських фразеологічних одиниць зі словом-кологоративом в етнолінгвокультурологічному аспекті.

Матеріал для дослідження вибрано з фразеологічних словників української [16; 17], російської [15] та білоруської [8; 9] мов.

Виклад основного матеріалу. Усі назви кольорів за походженням О. Крижанська поділяє на дві лексико-семантичні групи: первинні і вторинні. До первинних відносить назви кольорів, які в сучасній мові не співвідносні з іменниками-референтами, тобто означають абстрактні кольорні якості. Їхнє походження та зв'язок з конкретною назвою розкривається за допомогою етимологічного аналізу (*червоний, зелений* і т.д.). До вторинних належать колороназви, утворені за кольорною подібністю до предметів і явищ навколишнього світу [6, 22].

Зіставляючи системи кольорів у різних мовах, дослідники зазначають, що в індоєвропейських мовах групу первинних кольорів утворюють 11 одиниць: *чорний, білий, червоний, зелений, жовтий, синій, коричневий, фіолетовий, рожевий, помаранчевий, сірий*. Проте в східнослов'янських мовах вона репрезентована дещо по-іншому – 12 колороназвами, оскільки для позначення *синього* кольору кожна з досліджуваних мов послуговується двома лексемами: укр.: *синій* і *голубий (блакитний)* // рос.: *синий* і *голубой* // білорус.: *синий* и *блакитный*. Цілком імовірно, підкреслює Ю. Зольникова, що і в цьому випадку йдеться про явище універсальне, пов'язане з національною картиною світу, з відображенням традицій і звичаїв народу [4, 88 – 93], його психіки, культури, побуту [13, 10].

Лексема-найменування кольору у складі фразеологічної одиниці часом втрачає свою первинну семантику (ознаку кольору) і набуває нової якості [10, 31], що зумовлено природою фразеологізмів як лінгвістичних одиниць. Наприклад, *казка про білого бичка* (“про щонебудь надумане, вигадане, нереальне”) // *казка про білого бычка* // *казка пра белага бычка* (“бесконечное повторение одного и того же с самого начала”). Пор.: *Артем надавав великої ваги в розвитку всесвітньої революції технічному винаходіві. ... Чмир називав це казкою про білого бичка* (О. Слісаренко) // *Чтоб быть артистом, необходима практика, чтоб иметь практику, необходим театр, чтоб иметь театр, необходим успех, чтоб иметь успех, нужно быть артистом, а чтоб быть артистом, необходима практика и т. д. до*

бесконечности, подобно сказке про белого бычка (К. Станиславский) // *Эх, узья бы поважаны Иван Паўлавич свах гадаванцаў за вушы – ды ў мяшок, ды паехаў бы не за край свету, а скажам, у той жа Валожынскі раен... Стоп, гэта, здаецца, ужо казка пра белага бычка* (Из газеты).

Дослідниця колірної лексики Н. Клименко каже, що у світосприйнятті первісної людини особлива роль належала ахроматичним (безбарвним) – білому і чорному – кольорам [5, 262]. Отож не випадково фразеологічні одиниці східнослов'янських мов, до складу яких входять лексеми на позначення “білого” і “чорного” кольорів, становлять найбільшу групу. Білий і чорний, на думку психологів, є першоосновою утворення інших кольорів, оскільки “для виникнення кольору необхідні світло і морок”. Про ототожнення чорного кольору з мороком О. Потебня писав: “Подібно до того, як мороз, наближаючись до вогню, протистоїть йому за деяким, символічним значенням, чорний колір, утворюючись від вогню, має значення безладу, ненависті, печалі, смерті, яка є протилежним до переносних значень світла” [11, 314].

На противагу йому, білий – це символ буття, чистоти, життя, божественності [3, 23], невинності, світла [14, 55 – 56]. Він володіє величезною емоційно-експресивною дією на свідомість людини, тому спектр асоціативних уявлень, що викликаються цим кольором, дуже широкий. Так, білий колір порівнюють з молоком, стіною, сметаною (укр. мова), молоком, стіною, мармуром, алебастром, лататтям, лебединим пухом (рос. мова), що витворює специфічність фразеологічних систем.

У семантичних структурах зіставляваних одиниць виділяємо й додаткові конотації: “чистий, світлий”: *на білому світі* // *на белом свете; серед білого дня* // *среди белого дня; не бачити світа білого* // *белого света не видать* // *не бачыць белага свету*; “сивий (про колір волосся)”: *доживати до білого волосу* // *до сівих валасоў*; “незвичайний, не схожий на інших”: *біла ворона (білий крук)* // *белая ворона* // *белая варона*. У фразеологізмах близькоспоріднених мов (*біла кість (кістка)* // *белая кость* // *белая костка; голуба (блакитна) кров* // *голубая кровь* // *блакитная кроў*) слова-кологоративи набувають негативного значення – “зневажл. про людей знатного, дворянського походження”. Асоціація *голубої крові* з аристократією виникла в середні віки в результаті клятви французьких аристократів “кровью Бога”, де евфемізмом “Бога” було слово *голубий*, що з часом дало

вислів *голуба (блакитна) кров*: *Чи блакитна кров пролетіть, як пробити пану груди? (Леся Українка) // – Какие все вы сейчас довольные, радостные, счастливые, – все: и купцы, и биржевые маклеры, и чиновники разных рангов, и помещики, и люди голубой крови! (М.Шолохов) // – Каго ты з сябе разыгрываеи? – Дзэндзі лонданскага... Блакітную кроў (П. Місько).*

Біле в картині світу українського та білоруського народу – це щось невідоме, незвідане, узагальнене розуміння світу як чогось світлого: *біла пляма // белая пляма* “непізнаний, невивчений, необжитий (про район, край)”; “недосліджений, маловивчений (про питання, проблеми)”. В українському висловленні *Майже до кінця ХІХ століття кряж [Овруцько-словечанський] залишався білою плямою на карті України (З газети)* та білоруському *Пазнаемцяся. Генадзь Залужны, майстар скараснога бурэння і скарасной плаўкі, ен жа першаадкрывальнік белых плям на крутых адгор’ях Гіндукуша (Е. Радкевіч)* реалізується перше з наведених значень. У реченнях *Сьогодні повернувся до глядача відреставрований фільм “Вечір напередодні Івана Купала”, поставлений Ю. Ілленком двадцять років тому. Зникла ще одна біла пляма в українському кіно (З журналу) // Мы, письменнікі, не асвятлілі гісторыю мастацкай літаратуры. Гэта белая пляма (Я. Скрыган)* – друге.

У зіставлювальних мовах збігається й асоціативне сприйняття чорного кольору: він символізує темряву і морок [14, 55 – 56], надає висловам негативного забарвлення і пов’язаний, на думку Д. Тресіддера, з сумними подіями [3, 26], для прикладу: *чорна невдячність // черная неблагодарность; малювати чорними фарбами // изображать в черном цвете // маляваць чорнай фарбай; чорні дні // черные дни // чорны дзень; чорні думи, чорна сторінка історії // черные думы, черная страница истории*. Серед фразеологічних одиниць цих мов немає, як бачимо, висловів, що безпосередньо вказують на жалобу, траур, але в кожній з них відчуваємо відчай, пільму, горе, скорботу.

Етнокультурні традиції східнослов’янських народів віддзеркалює і стійкий зворот *чорна кішка пробігла // черная кошка пробежала // чорная кошка прабегла (чорны кот прабег)*: чорна кішка, що перебігла дорогу, – вісник біди, невдачі, незгоди.

Стійкі словосполучення з колоративом *чорний* вживаються зазвичай у кваліфікативному значенні, передаючи також якісні, здебільшого негативні характеристики людей: “сердитий, злий”

(укр.: *аж у роті чорно*, білорус.: *чорна ў роце*); “сумний, похмурий, невеселий, незадоволений” (як *чорна хмара*); “знесилений, втомлений” (*чорно перед очима*); “сумний, невеселий” (як *чорний віл на ногу наступив*); “підступний, безсердечний” (*чорна душа*) [12, 141 – 142].

У фразеологізмі *чорним по білому // черным по белому // чорным па белым* із словами *написано, записано, надруковано* колоративи вживаються на позначення виразності, чіткості, зрозумілості: Там [у “Положенні”] *чорним по білому* написано, що незалежно від любовної згоди поміщик може повсякчас вимагати від селян обміну необхідної йому землі, коли на ній виявляється джерело мінеральної води або корисні копалини, у тому числі і торф (М. Стельмах) // Я простой человек, который пишет *черным по белому* для миллионов своего народа (Л. Леонов) // Там *чорным па белым* написана, якія трэба даведкі, кааб памяняць ваш дакумент (Б. Сачанка), а у фразеологізмі української мови ні біле ні чорне – для позначення невиразності.

Фразеологічні одиниці української та білоруської мов *тримати (держати) в чорному тілі // у чорным целе* мають такі значення: 1) укр.: “утискувати, визискувати когось”; білорус.: “залишити без додаткового харчування”; 2) укр., білорус.: “суворо поводитися з ким-небудь, залишати когось можливості виявляти свої здібності”. Російський вислів *держать в черном теле* функціонує тільки з одним значенням “суворо, строго поводитися з ким-небудь”. Отож колоратив *чорний // черный // чорны* додає цим фразеологічним одиницям негативної оцінки.

Негативні конотації пов’язані також з колоративом *сірий* у стійких сполученнях *сіра свита* (заст. зневажл. “бідний селянин у дореволюційній Україні”): *Нам треба з цієї сірої свити готувати і культурного хазяїна, і справжнього вояку (М. Стельмах)* та *серая скотинка* (заст. зневажл. назва солдат в дореволюційній Росії).

Для східнослов’янських народів улюбленими були і є кольори червоної гами. В одязі духовенства цей колір символізував могутність. З погляду психології червоний означає бажання, прагнення отримати результат, досягти успіху [1, 23], він збуджує, а тому й імponує глядачеві. Ці якості червоного кольору пов’язані з тим, що він асоціюється з пристрастю. Символічне використання червоного кольору спостерігаємо в нашому повсякденному житті: червоне світло світлофора змушує водіїв зупинитися; на підприємствах цей колір означає заборону та

безпосередню небезпеку. Узагальнюючи тлумачення червоного кольору, зазначимо, що він означає вогонь, кров, життя, пристрасть, любов, честь [1, 23].

В одних фразеологізмах, стверджує О. Кучерук, червоний колір асоціюється з чимось основним у реальній дійсності: *червоний куток* – “приміщення в будинку суспільного користування, відведене для культурно-просвітницької роботи”; “місце в будинку, де зберігається оберіг”; “головна святість будинку – ікона” [7, 41]; *проходити червоною ниткою // проходить красною ниткою // чырвонай ніткай* – “бути основним, ведучим в чому-небудь, наскрізь пронизувати щось” або “красивим, ефектним”: *червона як ягода, червона як мальва*; в інших – він є носієм негативної аксіологічності: *червоні вогні в очах (мигають, блискають)* – “хтось погано себе почуває, відчуває наближення стану запаморочення”; *пускати червоного півня // пускати красною петуха // пускаць (падпускаць) чырвонага пёўня (пёвуна)* – “підпалювати що-небудь, викликати пожежу з метою розплати, помсти”; *червоний півень // красны петух // чырвоны пёвень* – “пожар”; *червоний як рак* – “багровий від сорому, гніву”.

У російській мові наявна низка близьких за значенням фразеологізмів, у яких червоний колір асоціюється з соромом чи образою: *покраснеть как маков цвет, как рак, как помидор; заливается румянцем; покраснеть до самых ушей*, а також з роздратованістю: *покраснеть (побагроветь), как индюк*. Натомість стійкий вислів *под красную шапку в солдаты (пойти)* нагадує той час, коли російські солдати носили червоні шапки.

Рожевий колір у східних слов'ян асоціюється з мрійливістю, нереальністю, оптимізмом, позитивними переживаннями. Слова-назви на його позначення констатують фразеологічні одиниці кожної з близькоспоріднених мов: *дивитися крізь рожеві окуляри // смотреть сквозь розовые очки // глядзець праз ружовыя акуллары; у рожевому світлі // в розовом свете (цвете) // у ружовым святле*. Однак тільки в білоруській мові ця фразеологічна одиниця (*глядзець праз ружовыя акуллары*) вступає в антонімічні відношення: *глядзець праз (цераз) чорныя акуллары* – “чорнити, ганьбити кого-небудь чи що-небудь”.

Компонент на позначення зеленого кольору входить до складу українських фразеологізмів *зелене, як барвінок; молодий і зелений* і має значення “недосвідчений, юний”. Це пов'язано з асоціаціями “зелений плід – незрілий плід”, які становлять основу змісту цих фразеологічних

одиниць. Те саме значення передають і фразеологічні одиниці *жовтороте (жовтодзьобе) пташеня // желторотый птенец // жаўтаротае пташеня*, однак з колоративом жовтий. О. Потебня вважає, що зелений колір споріднений із світлом і вогнем й повинен мати те саме значення, що й світло; але він позначає тільки молодість, красу [11, 314]. Загалом, зелений колір – це символ весни, природи, тріумф життя, молодості, веселості, процвітання [1, 22 – 23]. Він нагадує нам про юність, надію і радість. Однак у фразеологічних одиницях досліджуваних мов *зелений змії // до зеленого змия // зялены змей* колоратив зелений має негативне забарвлення. До специфічних у білоруській мові відносимо стійкі вислови *зяленыя берэты* – “так називають десантників, воїнів мобільних сил у війську”; *зяленае поле* – “стіл для гри в карти”.

З погляду психології жовтий колір містить у собі суперечність. З одного боку, це колір сонця і сонячних променів, колір весняних кульбаб, колір надії. Він сприймається як світлий, яскравий, збудливий, а тому й такий, що зігріває. З іншого – жовтий буває нав'язливим і зухвало неспокійним. У європейців він завжди вважався кольором зради. У фразеологізмі *заздрість з жовтими очима; немов жовтки колоратив жовтий* позначає “заздрість”. Це пов'язано з фізіологічними процесами в організмі людини: коли вона відчуває заздрість, ревності, у неї інтенсивно виділяється жовч, і тому жовтіє шкіра і білки очей [2, 20 – 22]. Взагалі у західній традиції жовтий – це символ інтелекту, слави, багатства, розкоші, а також ревності [1, 22 – 23].

Стан гніву, злості, сильного роздратування у фразеологічних системах української та російської мов виражається вербативами: *жовтіти від злості; синіти від злості // позеленеть от злості*. Відад'єктивні дієслова *зеленіє (позеленіло); жовтіє (жовкне, пожовкло)* у фразеологічних одиницях *в очах зеленіє (позеленіло) // в глазах зеленеет; в очах жовтіє (жовкне, пожовкло)* вказують на хворобливий стан людини, втому, втрату здатності нормально бачити.

Синій колір пов'язаний з фізичною потребою в спокої і з психологічною потребою в задоволенні [2, 20]. Ніщо так не заспокоює й не охолоджує, як гама синьо-блакитних відтінків. Синій – це колір неба, символ вірності, постійності (небо не змінює свого кольору), відданості вічним цінностям; це символ щастя, ідеалу; це те, що втілює для кожного найзаповітніші мрії, прагнення (*синій птах (синя птиця) // синяя птица // синяя птушка*); це символ чистоти, високого духовного

та інтелектуального життя. Ці асоціації сягають корінням стародавніх культур: синій колір був атрибутом небесних богів – грецьких Зевса і Гері, римських Юпітера та Юнони. Діву Марію та Христа часто зображали одягнутими в синє. Відповідно до народної традиції, у Європі синій колір асоціюється з мудрістю, хоча виникає біля темряви, і цей факт усе-таки впливає на характеристику цього кольору, пор.: *синя панчоха // синий чулок* – “так зневажливо говорять про суху, черству жінку, яка втратила привабливість, цілком присвятила себе науковим інтересам, книгам”; *бідний, аж синій* (в українській мові) – “дуже бідний”; *синие мундиры* (в російській мові) – “жандарми, які в дореволюційній Росії носили мундири синього кольору”; *блакитныя береты* (в білоруській мові) – “десантники, воїни мобільних сил в радянському і в сучасному білоруському війську”.

Аналіз фразеологічного матеріалу досліджуваних мов засвідчив, що значній частині висловів із компонентами-кологративами властива полісемія. Фразеологічна одиниця *зелена вулиця // зелена улица // зялена вулиця* вживається у двох значеннях: 1) “безперешкодно пропускати щонебудь (перев. про залізничний транспорт)”: *І раптово старий німець здурів! На станції, яка давала ешелону “зелену вулицю”, він зупинив поїзд і заявив, що далі не поїде (П. Загребельний) // – І за чотири дні ви проделали весь путь? – Так точно! Танкіст додали широко улыбнувшись: – ...Нам устромили “зеленую улицу” (Э. Казакевич) // Самья прыдзірлівыя рэдактары, літаратурныя сакратары, стьлісты артыкулам Юрья давалі зеленую вулицу (У. Мязэвіч)*. Це значення виникло за асоціаціями, підказаними залізничним транспортом, де вільний проїзд визначається зеленим сигналом світлофорів. Зі значенням “заст. покарання солдатів шпіцрутенами в кріпосницькій Росії” аналізований стійкий зворот вживається в усіх зіставлених мовах.

Висновки. Отже, дослідження фразеологічних одиниць української, російської та білоруської мов із компонентом на позначення кольору дає підстави до висновку, що група таких фразеологізмів кількісно не багата; слово-кологратив як компонент стійких виразів слугує засобом відображення звичаїв, традицій, обрядів, забобонів, деталей побуту, історичних подій та явищ, притаманних кожній національній культурі.

1. Ащеулова К. Ты и твой цвет // *Детское творчество*. – 1998. – №2. – С. 22 – 23.

2. Груза Н. Тайны цвета // *Наука и религия*. – 1998. – № 7. – С. 20 – 22.

3. Джек Тресиддер. *Словарь символов*. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2001. – 448 с.

4. Зольникова Ю.В. *Цветозначения во фразеологической картине мира немецкого и русского языков*. Вестник Челябинского гос. ун-та. – 2009. – №30 (168) // *Филология. Искусствоведение*. – Выпуск 35. – С. 88 – 93.

5. Клименко Н.Ф. *Як народжується слово: Науково-популярне видання*. – К.: Радянська школа, 1991. – С. 262.

6. Крижанська О. *Яким буває червоне? (Синонімічні кольороназви в українській мові) // Урок української*. – 2001. – № 2. – С. 22 – 24.

7. Кучерук О. *Образна природа семантики кольороназв в українських фразеологізмах // Дивослово*. – 2006. – № 12. – С. 40 – 42.

8. Лепешаў І.Я. *Слоўнік фразеалагізмаў*. – Т. 1. – Мінськ: Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 2008. – 672 с.

9. Лепешаў І.Я. *Слоўнік фразеалагізмаў*. – Т. 2. – Мінськ: Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 2008. – 704 с.

10. Медведєв Ф. *Українська фразеологія: Чому ми так говоримо?* – Харків: Основа, 1982. – С. 31.

11. Потєбня А. *Слово и миф*. – М.: Просвещение, 1987. – С.314.

12. Філь Г. *Символи-кологроніми як образно-смысловий центр фразеологічних одиниць української мови // Рідне слово в етнокультурному вимірі: Матеріали Першої Міжнародної науково-практичної конференції*. – Дрогобич: Посвіт, 2007. – С. 139 – 144.

13. Ходанич А. *Колір у системі етнічних цінностей українців // Українська література в загальноосвітній школі*. – 2005. – № 4. – С. 10 – 13.

14. Юрьев Ф. *Цвет в искусстве книги*. – К.: Вища школа. Вид-во при Київському ун-ті, 1987. – С. 55 – 56.

15. *Фразеологический словарь русского языка / Под ред. А.И. Молоткова*. – М.: Советская энциклопедия, 1968. – 543 с.

16. *Фразеологічний словник української мови / Укладачі В.М. Білоноженко та ін.* – В 2-ох томах. – Т. 1. – К.: Наукова думка, 1993. – 528 с.

17. *Фразеологічний словник української мови / Укладачі В.М. Білоноженко та ін.* – В 2-ох томах. – Т. 2. – К.: Наукова думка, 1993. – 980 с.

Стаття надійшла до редакції 11.01.2013